

Saksalaisesta sanomalehtitieteestä

Suomalaisen viestinnän tutkimuksen, erityisesti joukkoviestinnän tutkimuksen, juuriin kuuluu se "sanomalehtioppi ja -tekniikka", jota Kansalaiskorkeakoulussa opetettiin jo 1920-luvulta alkaen jos kohta ei aluksi varsinaisesti tutkittukaan. Ja sanomalehtiopin opillisena taustana lienee ollut keskeimmin juuri saksalainen sanomalehtioppi, kuulu *Zeitungswissenschaft*.

Suomalaisen joukkoviestinnän tutkimuksen *Zeitungswissenschaft*-juurisuus on kuitenkin pikemmin institutionaalista kuin intellektuaalista. Kun nimittäin viestinnän tutkimus alkaa meillä tosi mielessä laajeta ja saada vauhtia 1960-luvulta alkaen, on *Zeitungswissenschaft* emämaassaankin menneisyyttä, ja meikäläiset mallit saadaan paljon lähempää. Niinpä vaikka historiallista yhteyttä saksalaiseen sanomalehtitieteeseen onkin ja *Zeitungswissenschaft* etikettinä kuulu, on se meillä yleisesti ottaen vähän tunnettu. Se kuuluu siihen hyvin tiedettyjen, mutta vähän tunnettu- jen tutkimusperinteiden sarjaan kuin Tiedotustutkimuksen viime numerossaan esittelemä Birminghamin nykykulttuurin tutkimuskeskuksen viestintäteoreettinen

ajattelu (itsekin en tunne saksalaista traditiota niin hyvin kuin soisin tai olisi suotavaa). Tietämättömyytemme perustelee tämänkertaista teemanvalintaa - sen ohella, että numeron toisena teemana olevan journalismikritiikki-keskustelun virittäjä, Tarmo Malmbergin äskettäin ilmestynyt **Journalismikritiikki** on saanut vahvoja vaikutteita *Zeitungswissenschaft*-perinteestä, tai oikeastaan sen yhdeltä "suurelta", Otto Grothilta.

Malmbergin **Journalismikritiikki** on sikäli symptomaattinen, että 1980-luvulle tultua on suomalainen viestinnän tutkimus alkanut aiempaan verraten aivan toisella tavalla kiinnostua **monista erilaisista** tutkimusperinteistä, muiden ohessa vanhemmasta saksalaisesta tutkimuksesta. Näyttää siltä, että tämän moniperinteisen kokonaissuuntautumisen motiivina on pyrkimys pitää kohteen oma erityislaatu tutkimuksen lähtökohtana ja keskiössä; viestinnän, myös joukkoviestinnän, yhteiskunnallinen ja yhteiskuntatieteellinen merkitys halutaan avata mieluummin siitä itsestään käsin kuin ulkopuolisesta näkökulmasta. Ja tarkastelun kiintopisteitä etsitään viestinnän spesifeistä tutki-

musperinteistä.

Voi olla, että orientaation muutoksella on perustansa siinä kehittyneiden teollisuusyhteiskuntien yhteiskunnallisen monimutkaistumisessa, jonka seurauksia yhden suunnan yhteiskuntateorialle Ernesto Laclau (1983) kuvaa näin:

"Niin marxilaisen teorian kuin sosialistien poliittisen käytännön nykyiset vaikeudet johtuvat pitkälti tästä yhteiskunnallisten asemien kasvavasta eriytymisestä, joka on hajottanut ne agentit, jotka perinteisesti olivat yhteiskunnallisten ja poliittisten taistelujen subjekteja. ... Yhteiskunnallisten agenttien eri asemien välisen 'luonnollisen' korrelaation hajoaminen on näin ollen johtanut erojen alueen voimistuvaan kasvuun - ja identiteettilogiikojen väistymiseen yhteiskunnallista selittävinä teorioina."

Tätä taustaa vasten näyttää joukkoviestinnän erityisyys luontevalta tutkimuksen lähtökohdalta, ja joukkoviestinnän tarkastelu vain "toisinolemisena", jonakin jolla ei ole identiteettiä itsessään, aina luonnottomalta.

Zeitungswissenschaft on sikäli hyvä ehdokas uuden orientoitumisen yhdeksi lähtökohdaksi, että sille oli leimallista voimakas itsenäisyysvaatimus: se pyrki olemaan itsenäinen tieteenala, jolla on oma erityinen tutkimuskohteensa, nimittäin sanomalehti.

Komeimmin Zeitungswissenschaftlereista sanomalehtitieteen tutkimusohjelman toteuttaa epäilemättä Groth. Hän määrittää sanomalehden erityisyyden tekstityypiksi, joka on julkinen, säännöllisesti ilmestyvä, sisällöltään universaali ja aktuaalinen (peruskäsitteet ovat siis Publizität, Periodizität, Universalität ja Aktualität). Kat-sauksessaan sanomalehtitieteen ja sosiologian suhteisiin Bohrmann (1983) suhtautuu kylläkin varsin nuivasti itsenäisen sanomalehtitieteen ohjelmaan ja peruskäsittei-

siin: "Peruskäsitteet, tarkoitettiinpa niillä sitten naivistisi sanomalehden erityisluonnetta tai tulkittiin ne suhdekäsitteiksi suhteessa lehden julkaisijaan tai lukijaan, antoivat uudelle tieteenlelle autonomian näköä, niin ettei näyttänyt välttämättömältä määrittää sen suhdetta sosiologiaan ja psykologiaan tai sosiaalipsykologiaan." Bohrmann katsoo tämän rajoittaneen sanomalehtitieteen yhteiskuntatieteellistä ja yhteiskunnallista keskustelukykyyä. Hän kuitenkin erehtyy tai ainakin liioittelee katsoessaan, ettei sanomalehden erityisyydestä lähtevä sanomalehtitiede olisi tarkastellut sanomalehteä sellaisena "tiedottamisena ja kommunikaationa, joka on sosiaalista toimintaa".

Sosiaalinen ja yhteiskunnallinen ovat keskeisiä näkökohtia jo sanomalehtitieteen varhaishistoriassa. Sanomalehtitieteen esi-isistä Karl Kniesilla on kirjoitus *Der Telegraph als Verkehrsmittel. Mit Erörterungen über den Nachrichtenverkehr überhaupt* (1857) ja Albert Schäfflen sanomalehtitarkastelujen kontekstina on *Bau und Leben des socialen Körpers* (1875-1878). Eikä näkökulma joudu hukkaan myöhemminkään; varsinaisista Zeitungswissenschaftlereista esimerkiksi Karl Bücher nojaa traditioon modernin lehdistön luonnetta määrittäessään: "Se on Schäfflen osuvan luonnehdinnan mukaan välittäjä"; journalistit "lyövät siitä metallista, jonka politiikan, tieteen, taiteen, tekniikan varsinaisesti luova henkinen työ nostaa päivänvaloon, kovaa pikkurahaa, tekevät siitä siis kierto-kelpoista" (Bücher 1926, 52-53).

Grothin tutkimusten virittäjä oli muiden ohella Max Weber, jonka lehdistönsosiologian ohjelmaa (sitä koskeva Weberin ehdotus Saksan ensimmäisillä sosiologipäivillä 1910 on käännetty Tiedotustutkimuksen

tähän numeroon) Groth toteutti sekä Württembergin lehdistöoloja tarkastelleessa väitöskirjassaan että **Die Zeitung** -teoksessaan. Miten pitkälle Groth sittemmin **Die unerkante Kulturmacht** teoksessaan ehkä etääntyikin sosiologisesta tarkastelusta hengen- ja kulttuuriteolliseen suuntaan, ei hän varmaankaan luopunut siitä ajatuksesta, että journalismi on viestintää ja viestintänä sosiaalista toimintaa. Ja kun Grothista tullaan tähän päivään, niin Malmbergin journalismiproblematiikka kulminoituu kysymyksiin journalismista, yhteiskuntahistoriasta ja vapaudesta: "miten journalismin luonne välittää yhteiskuntahistorian kautta ihmisen yleistä vapautta" (s. 175-176) - ja kysymys "ihmisen yleisestä vapaudesta" on perin juurin yhteiskunnallinen kysymys, sillä vapaudesta voi olla puhe vain yhteiskunnassa; kysymys on siis siitä, miten journalismi on yhteiskuntahistoriassa yhteiskunnallistumista, so. ihmisten järjestymistä yhteiskunnaksi.

Ja silti Bohrmannin tyytymättömyydellä siihen suhteeseen, joka Zeitungswissenschaftilla on sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen, on selvä aiheensa. Zeitungswissenschaft ei ole ihan niin yhtenäistä kuin toisinaan ehkä ajatellaan; sen sosiaalisen ja yhteiskunnallisen artikulaatiot eivät ole kauttaaltaan samantaisia. Grothin suuntautuminen sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen on ehkä Weberin tapaan perustaltaan metodologisesti individualistista: hän tarkastelee sanomalehtä/journalismia sosiaalisena toimintana (Handeln), toisin sanoen (toiminnan tuottamana) tekstinä, joka lähtee yksistä yksilöistä ja suuntautuu toisiin. Sanomalehti on **viestintää**, viestintätoimintaa, mutta erityistä laatua: redukoitumatonta, omalakista, toimintaa joka erityisyydes-

sään antaa itsensä arvioinnin ja arvostelun perusteet.

Mutta on Zeitungswissenschaftissa hiukan toisenlaisiakin tapoja puhua sanomalehden sosiaalisesta ja yhteiskunnallisesta. Jos Grothille sanomalehti on subjektin sosiaalisena toimintana, nimittäin viestintänä erityistä, niin on myös tutkijoita, joille se on erityistä **sosiaalisena suhteena, kanssakäymisen muotona**. Ero on hiukan saman tapainen kuin ero Weberin "wirtschaftliches Handeln" in ja Marxin "gesellschaftliche Arbeit" in välillä - tai ero Weberin sosiologian ja Simmelin sosiologian välillä. Kun "Weberin sosiologiassa yhteiskunnan käsitteen sijaan työntyy sosiaalisen toiminnan käsite (Bader ym. 1983, 78) ja yhteiskunta rekonstruoidaan yksilöiden toisiinsa orientoituvista, siis sosiaalisista toiminnoista, niin Simmelin sosiologia (1908) tarkastelee pikemmin kanssakäymisen muotoja, "jotka eivät niinkään saa aikaan yhteiskunnallistumista kuin mieluummin **ovat** yhteiskunnallistumista"; "ei ole vuorovaikutusta sellaisenaan, vaan sen erityisiä lajeja, joiden esiintyminen on juuri yhteiskunnan esiintymistä ja jotka eivät ole sen enempää yhteiskunnan syy kuin sen seurauksaan, vaan välittömästi jo se itse" (Simmel 1908, 11).

Vaikka eronteko tässä voi olla yhtä vaikeaa kuin hiuksen halkaiseminen, voi sillä kuitenkin olla tietty merkitys yhteiskuntatieteelliselle tiedotustutkimukselle. Esimerkiksi Malmberg kirjoittaa **Journalismikritiikissään** grothilaisesta näkökulmasta journalismin ja yhteiskunnan välisistä suhteista muun muassa, että "demokratia ei nouse journalismin luonteesta, jälkimmäinen voi vain ilmentää ja edesauttaa edellistä" (s. 61). Demokratia on jotakin, joka on ja toteutuu - jos

on ollakseen ja toteutuakseen -journalismin ulkopuolella; journalismina sanomalehti "säilyy aina tekstivälitteisenä viestintänä".

Toisesta näkökulmasta, metodologisen sosialismin pohjalta (käsite on Danton 1974), siis käsittämällä "sosiaaliset muodostumat sosiaalisen maailman alkuperäiseksi, elementaariseksi ainekseksi" (Bader ym. 1983, 77), olisi ehkä ajateltavissa, että jos demokratia on ihmisten välisten yhteiskunnallisten suhteiden määre ja jos sanomalehti käsitetään ihmisten väliseksi sosiaaliseksi suhteeksi (joksikin joka sitoo yhteen tietyn sosiaalisen muodostuman), niin journalismikin voi olla sitä sosiaalista ja yhteiskunnallista perusainesta, joka voi saada tai olla saamatta demokraattisen muodon. Millainen se sitten olisi, on jo toinen kysymys; tärkeää on kuitenkin nähdä, ettei demokratia ole kaikissa tarkasteluissa journalismille vain ulkoinen arvopäämäärä, jota se ei voisi realisoida omassa aineksessaan siinä kuin ajankohtaisuutta, universaalisuutta, julkisuutta ja periodisuutta - kysymys on aina siitä, minä sanomalehteä ja journalismia tarkastellaan.

Jälkimmäisellä tavalla, siis simmeliläisittäin painottunutta tai metodologisesta sosialismista lähtevää Zeitungswissenschaftia on Alfred Petersin *Die Zeitung und ihr Publikum* (1930) ja ehkäpä myös Hans Traubin *Grundbegriffe des Zeitungswesens* (1933; tämän suunnan tutkimusten katsoo Bohrmann murtaneen itsenäisen sanomalehtitieteen yhteiskuntatieteellistä ja yhteiskunnallista eristystä ja steriiliyttä). Edellisestä olemme kääntäneet tähän Tiedotustutkimuksen numeroon johdannon. Jälkimmäiselle (niin kuin edellisellekin) sanomalehti on viime kädessä suhdekäsite (Beziehungsbegriff; Traub 1933,

138), ja kun sanomalehteä tutkitaan kokonaisuutena, tutkitaan juuri niitä sosiaalisia suhteita ja muodostumia, joita sanomalehti merkitsee -Traubille lähinnä sitä, millaisen yhteyden sanomalehti asettaa tuottajan ja lukijakunnan välille ja sitten 'sanomalehti+lukijakunta'-yksikön ja julkisuuden välille (mt., 165-179). Traub määrittelee sanomalehtitieteen **"tutkimukseksi ja opiksi ihmisten välisestä anonyymistä, julkisesta ja henkisestä kanssakäymisestä"** (s. 180). Tämän suunnan tarkasteluissa tulee kauniisti esille, miten sanomalehti ei ole vain viestintää merkityksen artikulaation mielessä; sanomalehti ja journalismi on myös sosiaalisen ja yhteiskunnallisen artikulaatiota.

Niinpä - tarkasteltiin näitä asioita Zeitungswissenschaftissa kummin tai miten päin tahansa - osuu Hanno Hardt (1979) vanhemman saksalaisen sanomalehtitieteen ytimeen luonnehtiessaan sen teorioita "lehdistön sosiaalisiksi/yhteiskunnallisiksi teorioiksi". Näistä teorioista pitäisi selvästi olla virikkeeksi siinä Laclau kuvaamassa tilanteessa, jossa käytäntöjä pitäisi tarkastella pikemmin sosiaalista koheesiota konstituivina kuin sen konstituivina (Laclau 1983, 39).

Kirjallisuus

- BADER, V.M. ym. Einführung in die Gesellschaftstheorie. Gesellschaft, Wirtschaft und Staat bei Marx und Weber. 3. Aufl. Frankfurt - New York, Campus, 1983.
- BOHRMANN, Hans. Grenzüberschreitung? Zur Beziehung von Soziologie und Zeitungswissenschaft 1900-1960. September 1983.
- BÜCHER, Karl. Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde. Tübingen, 1926.
- DANTO, A.C. Analytische Philosophie der Geschichte. Frankfurt, 1974.

- GROTH, Otto. Die politische Tagespresse Württembergs. Tübingen, 1915.
- GROTH, Otto. Die Zeitung. Ein System der Zeitungskunde (Journalistik). 4 Bde. Mannheim, Benzheimer, 1928-1930.
- GROTH, Otto. Die unerkannte Kulturmacht. Grundlegung der Zeitungswissenschaft (Periodik). 7 Bde. Berlin, de Gruyter, 1960-1972.
- HARDT, Hanno. Social theories of the press. Early German & American perspectives. Beverly Hills and London, Sage, 1979.
- KNIES, Karl. Der Telegraph als Verkehrsmittel. Mit Erörterungen über den Nachrichtenverkehr überhaupt. Tübingen, 1857.
- LACLAU; Ernesto. Transformations of advanced industrial societies and the theory of the subject. Teoksessa HÄNNINEN, S. & PALDAN, L. (eds.). Re-thinking ideology: a Marxist debate. Argument-Sonderband 84. Berlin, Argument-Verlag, 1983, s. 39-44.
- MALMBERG, Tarmo. Journalismikritiikki. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, B nro 15, 1984.
- PETERS, Alfred. Die Zeitung und ihr Publikum. Grundlegung einer Soziologie der Zeitung. Dortmund, F.W. Ruhfus, 1930.
- SCHÄFFLE, Albert. Bau und Leben des sozialen Körpers. 4 Bde. Tübingen, 1875-1878.
- SIMMEL, Georg. Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Leipzig, Duncker & Humboldt, 1908.
- TRAUB, Hans. Grundbegriffe der Zeitungswesens. Kritische Einführung in die Methode der Zeitungswissenschaft. Stuttgart, C.E. Poeschel, 1933.